

Anton Galushka-Adaikin

HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF INDONESIAN DIPLOMACY

The article covers the evolution of the diplomacy of the Republic of Indonesia since the proclamation of independence in 1945 till nowadays. The genesis of the foreign policy of the country is being studied through the prism of the development of political regimes in the country. The contribution of the Republic of Indonesia to the global political process, participation in international institutions are analyzed. The influence of the individual, specifically each of the presidents of Indonesia, on the formation of foreign policy of the country is indicated. Both the advantages and disadvantages of the Indonesian diplomatic system are considered.

Key words: diplomacy, Indonesia, UN, Sukarno, Suharto.

УДК 94(438)

Ярослав Секо

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ 1960-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-Х РР. У КОНТЕКСТІ ОПОЗИЦІЙНИХ РУХІВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано основні етапи та організаційні форми українського національного руху 1960–1980-х рр. Головну увагу зосереджено на проблемах співзвучності його вимог опозиційним рухам у Східній Європі, елементам взаємодії. Осмислено такі поняття як ревізіонізм і дисидентство та можливості їх застосування до українських реалій зазначеного періоду.

Ключові слова: ревізіонізм, опозиційний рух, Східна Європа, шістдесятники, гельсінський рух.

«Східною Європою походжає примара, яку на Заході називають «дисидентським рухом»...» [1, с. 8], – цими словами В. Гавел не лише маніфестував існування інтелектуального опору 1950–1980-х рр., але й окреслив географічні межі явища. І не помилився, бо дисидентство, при всьому смисловому розмаїтті терміна, виявилось явищем типовим для СРСР і країн радянського блоку. Бо річ, звісно, не в географії, а в схожості політичних і соціокультурних реалій, які хоча й не були ідентичними, все ж, впливали з трагічного досвіду будівництва комуністичного суспільства.

Саме тому розгляд українського руху в контексті східноєвропейського опозиційного руху має чимало дослідницьких перспектив та зумовлюється практичними науковими потребами. В українській історіографії існує не багато робіт, присвячених цій темі [2–4]. До того ж, вони зосереджуються на відносинах між польською антикомуністичною опозицією та українським національним рухом. Водночас, західні дослідники [5], тривалий час виводили український національний рух поза східноєвропейський ареал. Подолання такого вузького географічного детермінізму дозволить чіткіше осмислити феномен опозиційності в комуністичному суспільстві та її подальшої трансформації після здобуття влади демократичними силами в різних країнах. Запропонована стаття таких широких завдань не ставить, а зосереджується на значенні східноєвропейських опозиційних рухів для українського національного руху.

Така контекстуальна перспектива передбачає визнання випереджального темпу східноєвропейських опозиційних рухів, які створювали певні ідеальні моделі й прецеденти, в межах яких український національний рух міг долати свою провінційність і «буржуазність». По-друге, орієнтація на Східну Європу дозволяла дистанціюватися від російського дисидентства, не пориваючи з ним. Загальновідомо, що багато російських опозиційних лідерів із недовірою поглядали на український рух та прагнули його заретушувати в загальносоюзному. Отож, «відчуття Східної Європи» дозволяло українцям самостійно вибудовувати стратегію власного руху й дистанціюватися від російської опозиції.

Водночас, східноєвропейський контекст для українського національного руху не потрібно сприймати тотально. Він не був самоціллю і вибудовувався з практичних міркувань. В українському русі завжди були елементи зовсім не зацікавлені в ньому, які вибудовували свою стратегію на принципово інших засадах. Те ж саме стосується і опозиційних сил Східної Європи, бо лише для частини із них боротьба українців мала цінність і значущість. Тобто, у статті мова йтиме переважно про дисидентське середовище, яке еволюціонувало в межах ревізіонізму й правозахисного руху, й проголосило себе позасистемною опозицією. Принагідно відзначу, що верхньою хронологічною межею є друга половина 1980-х рр. – час переходу до тісної співпраці між діячами опозиційного руху в Східній Європі та УРСР.

Для українського національного руху входження в східноєвропейський контекст не було автоматичним, але – результатом вибору, який географією не пояснити. Річ у тім, що Східна Європа – не лише регіональна очевидність, але – ідеологічний конструкт, сконструйована ідентичність. Ларі Вульф, у відомому дослідженні, показав формування «Східної Європи» в добу Просвітництва [6]. Але вже в другій половині 1940-х рр. «Східна Європа» – геополітичний проект Кремля та важливий елемент формування біполярного світу.

У цьому були свої резони. Як відомо, центральноєвропейський регіон у міжвоєнний період був ослаблений боротьбою місцевих націоналізмів, що утруднювало формування будь-якої стійкої регіональної ідентичності. А ослаблення безпеки сприяло виникненню перших вогнищ Другої світової війни. Отож, повоєнні інтереси СРСР вимагали формування ідеологічно однорідного регіону. Відмова від національної виключності на користь інтернаціоналізму й класових маркерів створювала нову Східну Європу. Однією з умов її формування став послідовний курс на згладження міжнаціональної напруженості в регіоні. Певної гомогенності досягнуто накладанням фактичного табу на праву ідеологію та розгромом націоналістичного підпілля. На противагу націоналізму окремих народів, запропоновано єдину сталінську модель побудови соціалізму та заохочено копіювання радянського досвіду в подальшому.

УРСР не належала до Східної Європи, хоча «врізалася» в неї своїми західними областями. Отож, обґрунтовуючи тезу про східноєвропейський контекст українського національного руху, важливо прояснити час і обставини, за яких український рух звертається у східноєвропейський бік. При цьому варто мати на увазі, що така переорієнтація не означала автоматичного відкидання союзного. Останній залишався пріоритетом на всіх етапах розвитку.

Звернення українського національного руху на схід передбачало не лише відмову від інтегрально-націоналістичних гасел, які домінували в діяльності ОУН і УПА, але й зміни самої парадигми руху. Діяльність шістдесятників – молодого покоління українських поетів, літераторів, художників, акторів, музикантів у 1960-х рр. змінила загальний напрямок руху. Вони відмовилися від боротьби з УРСР як окупаційною владою, і намагалися національно завоювати УРСР з середини, боротися за її реальну суверенізацію і очищення від домінування російської культури.

Схожі тенденції поширилися і в Східній Європі. Опозиційні рухи хоча й не мали проблем із національною ідентичністю, все ж наблизилися до визнання факту накидання їх народам радянського комунізму, який багато в чому перегукувався з російською окупацією. Сьогодні прийнято говорити про утопізм радянського проекту, його насильницький характер і низьку легітимність серед населення. Утім, ілюзорність із погляду сьогодення, не повинна перекреслювати відчуття реальності з яким зіткнулися опозиціонери та еволюційності у формуванні їх програм. Отож, їх поступовий перехід на антикомуністичні позиції так само став своєрідною формою боротьби за незалежність. Головна відмінність полягала в акцентах: в УРСР переважала боротьба з русифікацією, в країнах Східної Європи – з тоталітаризмом.

Першим об'єктом уваги українських шістдесятників був Захід. Він виник дещо інерційно, в умовах пошуку шістдесятниками ідейної спадковості з поколінням інтелектуалів «розстріляного відродження» 1920–1930-х рр. Це був ідеалізований Захід, прочитуваний некритично, доволі розмитий, слабо артикульований, який поставав своєрідною антитезою радянськості. Але, можна погодитися із загальним висновком О. Гнатюк, що спроба чільних шістдесятників відродити українську ідентичність із оперттям на західну орієнтацію, виявилися марними [7, с. 22].

Марність не означала зневіри, а лише посилення відчуття необхідності пошуку значно конкретніших і спорідненіших об'єктів, які б виходили з однакового досвіду й інтелектуальних орієнтацій. Східна Європа відповідала багатьом із цих вимог. Її «відкриття» українськими інтелектуалами-шістдесятниками розпочалося наприкінці 1950-х рр. завдяки робочим контактам із однолітками у радянському блоці. Організатором діалогу став критик І. Світличний, який через етнічних українців М. Мушинку, М. Неврлого, С. Козака, Ф. Неуважного, М. Мольнара, З. Генік-Березовську, А. Куримського налагодив систему передачі інформації у двох напрямках. Контакти з ними створювали перші моделі спільних уявлень про Східну Європу. Молоді науковці не лише розповідали про реалії в своїх країнах, але й поширювали творчість українських митців за межами СРСР.

Отримувана інформація з країн Східної Європи стала джерелом натхнення й інтелектуального пошуку. І. Дзюба пізніше згадував про вплив польської преси, яка була «єдиним вікном, а якщо не вікном, то віконечком у західний світ» [8, с. 107]. Молодь передплачувала «Politiķę», «Kultureę», «Życie Literackie», «Twórczosc», «Literatymy Noviny», популярністю користувався польський відділ у книгарні на головній вулиці Києва – Хрещатику. Другим щодо значення був чехословацький елемент, особливою популярністю користувалися «Literatmy Noviny» [8, с. 107].

Продовженням лінії стали публікації творів українських митців у країнах Східної Європи. Так, у 1960-х рр. у Чехословаччині вийшли антології тогочасної української поезії «Добре слово України»

та «Молода українська радянська поезія» [9, с. 104]. Значну роль у поширенні нового українського мистецтва відіграли чехословацька «Дукля» та польський «Наш календар». «Тамвидав» дозволив українським митцям обійти заборони радянської цензури, показати себе в східноєвропейському дискурсі та відчутти близькість тамтешніх настроїв.

Важливо відзначити спробу створити єдиний опозиційний інтелектуальний простір на базі самвидаву. Відомий арешт на кордоні М. Мушинки при спробі перевезення памфлету «Інтернаціоналізм чи русифікація?», затримання З. Генік-Березовської при спробі перевезення статті В. Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії». Але й були успішні місії. Так, «Український вісник» – найважливіше видання українського самвидаву, фотоплівки з творами Є. Сверстюка «Собор у риштованні», М. Осадчого «Більмо», поетичні збірки Іг. Калинця та В. Стуса передане в Чехословаччину через Г. Коцур [10, с. 33].

Схожість соціально-політичних умов між УРСР і країнами Східної Європи створювала логічні зв'язки для солідарності. На основі тамтешніх подій радянські інтелектуали аналізували ідеологічний курс КПРС. Не випадково, проблематика Празької весни виявилася для українських шістдесятників близькою й зрозумілою, а «гусениці тих танків» пройшли і по їх серцям [11, с. 46]. Ось як у листі до М. Мушинки від 30 квітня 1968 р. І. Світличний оцінював тамтешні події: «Дорогий Миколо! Зворушений Вашими чудесними виданнями. Я і мої друзі читали їх, як святе Письмо. І я радий, що у нас так багато спільного і завжди – у свята і в будні – ми разом. Вітаю ж Вас від себе і наших спільних друзів зі святом Весни, інтернаціоналізму і міжнародної Солідарності трудящих, котра росте, міцніє і дає добрі плоди. Хай буде справжня весна, без приморозків і сльоти!» [12, с. 335]. А вже після введення радянських танків у Прагу, у новорічному вітанні 1969 р. М. Мушинці, І. Світличний висловив сподівання, що «контрреволюція у Вашій країні врешті-решт потерпить крах» [12, с. 335]. Зрозуміло, що ці рядки варто правильно читати: «свято Весни» – Празька весна, а контрреволюція – її придушення.

Поразка Празької весни радянськими танками остаточно розвіяла сподівання щодо можливості еволюції комуністичного режиму. За словами Є. Сверстюка, введення військ ОВД став «кінцем ілюзій щодо соціалізму», після чого правлячий режим став «нелегітимним і морально неприйнятним» [13]. Середовище шістдесятників, ослаблене арештами 1965 р. не спромоглося на публічні акції підтримки чехословаків, але в цілому в Україні протестні настрої й незгода відчувалися [10; 14].

1950–1960-ті рр. пройшли у Східній Європі під гаслами ревізйонізму, ідеологи якого запропонували привабливу, але по-своєму ідеалістичну, модель «соціалізму з людським обличчям». На думку З. Млинаржа, комуністи реформатори робили акцент на гуманістичних аспектах марксистської теорії, на прихильності свободи особистості й стали розглядати класову боротьбу лише засобом досягнення цілей. Логічним підсумком їх роздумів стало протиставлення ідей Маркса, а іноді Леніна, офіційній ідеології. Головна проблема, на думку комуністів-реформаторів, полягала в тому, що панівна ідеологія відійшла від справжніх ідей Маркса, перестала виконувати функції наукового об'єктивного пізнання і трансформувалася в брехливу свідомість [15, с. 50].

Ревізйонізм став спробою реформування соціалістичної системи із середини, або, як писав французький історик Ф. Фюре, спробою «врятувати соціалістичну ідею від краху, пов'язаного з історією СРСР, поновити дух Жовтня, звільнивши його від тиранії, породженої тим же Жовтнем» [16, с. 724]. Українським інтелектуалам така логіка не була чужою. Хоча вони не змогли вийти на високий рівень узагальнень, обмежившись гаслами соціалізму з «національним обличчям». Про це з високим ступенем аргументації написав І. Дзюба у памфлеті «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965).

Працюючи в межах офіційного дискурсу – протиставлення «лінії Сталіна» «лінії Леніна», І. Дзюба показав реальні викривлення соціалізму в українському національному питанні [17]. Світогляд автора у той час був типовим для східноєвропейського ревізйоніста: «Особисто я, – зізнався він, – ще до придушення Празької весни у 1968 році вірив, що соціалізм із людським обличчям може існувати... До 1968 року я вважав, що найкращим розв'язанням для нас був би демократичний соціалізм» [8, с. 113].

Влада виявилася втягнутою в дискусію, адже більшість шістдесятників перебувало на позиціях І. Дзюби. Так, В. Чорновіл відгукнувся памфлетом «Що і як обстоює Б. Стенчук?». Утім, варто бути відвертим, широкого резонансу ця полеміка не набула, адже ще наприкінці серпня 1965 р. влада застосувала репресії до інтелігенції.

На відміну від Угорщини, Польщі та Чехословаччини, український ревізйонізм не мав своєї кульмінації. Від початку умови його розвитку залежали від започаткованої Н. Хрущовим відлиги та появи в УРСР прошарку комуністичної бюрократії. У випадку країн Східної Європи, ревізйонізм, окрім всього іншого, став ідеологією відмежування від сталінської моделі побудови комунізму і

радянської залежності. Українська компартійна еліта такого відмежування не потребувала, адже розглядала себе частиною загальносоюзної номенклатури, а головне – мала можливість себе реалізувати кар'єрно за межами республіки.

Тож український ревізіонізм у межах шістдесятництва мав мало шансів стати помітним явищем через нестачу підтримки від представників республіканського партапарату. Певні надії покладалися на особу першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста. Але останній, попри відому лояльність до української культури, так і залишився сталіністом, і був одним із ініціаторів розгрому «Празької весни». Утім, особисто П. Шелест не потребував ревізіонізму, а просто використовував сприятливі умови, які витікали з хрущовської децентралізації. Хоча за кілька років його усунуто з посади керівника республіки під приводом ідейних похибок книги «Україна наша радянська», все ж, з П. Шелеста не могло вийти не те що І. Надя, але й навіть В. Гомулки.

Відсутність сильної ревізіоністської альтернативи вплинула на український національний рух, лідери якого дуже швидко розірвали з комуністичними ілюзіями. А якщо брати до уваги, що націоналістичні підпільні організації, які існували паралельно з рухом шістдесятників, так і не зуміли позбутися своєї маргінальності, то очевидною стала криза двох основних ідейних течій українського руху – націонал-комунізму й інтегрального націоналізму.

Саме цим пояснювалася поява нової тенденції в русі – правозахисної. Її виникнення пов'язане з В. Чорноволом, який 4 вересня 1965 р., під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» спільно з І. Дзюбою та В. Стусом, протестував проти початку репресій щодо інтелігенції. Згодом у самвидаві з'явилися його роботи – «Правосуддя чи рецидиви терору?» та «Лихо з розуму, або портрети двадцяти «злочинців». В. Чорновіл став одним із організаторів руху «підписантів» та редактором «Українського вісника» – підпільного видання, який містив значну кількість інформації правозахисного характеру.

Схожі правозахисні тенденції мали місце в Східній Європі, вищим проявом яких став гельсінський рух. Аналогічно до польського КОС–КОРУ чи чехословацької «Хартії – 77», 9 листопада 1976 р. з ініціативи письменника М. Руденка виникла Українська гельсінська група. Вона поставила перед собою високі цілі – сприяти «ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією Прав Людини», «виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту Народи з питань безпеки і співробітництва в Європі», а також ознайомленню «урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактами порушень на терені України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою» [18, с. 72].

Утім, на відміну від східноєвропейських аналогів, УГГ не змогла перетворитися на впливовий центр українського руху. Навпаки, владі репресіями й адміністративними переслідуваннями вдалося витіснити Групу на маргінес, і відірвати її від різних невдоволених груп українського суспільства.

Співпадання у формах і завданнях українського національного руху із східноєвропейськими опозиційними рухами визначалася схожістю умов їх протікання після смерті І. Сталіна та викривальної доповіді Н. Хрущова. Антитоталітарний потенціал цих рухів визначив схожі завдання. І все ж, український рух не міг обмежитися лише ліберальними і демократичними гаслами, а змушений був актуалізувати саме національне питання.

Це одна із головних причин теоретичної слабкості українського руху. Ми не знайдемо у ньому писань на кшталт робіт В. Гавела чи В. Бенди, А. Міхніка чи Я. Куроня. Але чин проявився в появі сильних постатей. Чого тільки вартують трагічні смерті О. Тихого, М. Литвина та В. Стуса у сумновідомому кучинському таборі? Увесь світ говорив про самоспалення Я. Палаха, але оминув увагою українських «смолоскипів» – В. Макуха, О. Гірника та М. Бериславського. Проблемою стали тривалі терміни ув'язнення І. Світличного, Л. Лук'яненка, Є. Сверстюка, М. Гориня, В. Мороза, В. Чорновола – інтелектуальних лідерів національного руху.

Важливо підкреслити, що вписування українського національного руху в східноєвропейський контекст не було одностороннім. Зміни, започатковані шістдесятниками, помітили східноєвропейські опозиціонери й відповідно відреагували. Світоглядні зміни в польській опозиції усвідомлювалися через співвіднесення власної боротьби з боротьбою українських дисидентів. Характерно, що в матеріалах польського другого обігу переважав образ України як «жертви СРСР». Отож, Україна виводилася з-під звинувачень у комунізації Польщі [2, с. 154].

Так, Я. Куронь у зміні ставлення до України побачив запоруку успішності курсу польської політичної опозиції, а виривання України з радянського блоку мислилося гарантією суверенітету Польщі. Не випадково, обґрунтовувалася теза про належність України до Центрально-Східної Європи поряд із Польщею і Чехословаччиною [19, с. 66, 77]. Надзвичайно концептуальними і продуктивними виявилися зміни в польській еміграції. Започаткований Є. Гедройцем часопис «Культура» презентував новий погляд на українсько-польські взаємини, а в публіцистиці

Ю. Мерошевського сформульовано теоретичні засади великої східної стратегії майбутньої незалежної Польщі [20, с. 271].

Поява Центрально-Східної орієнтації серед опозиції надзвичайно цікава, адже вона стала альтернативою як комуністичній Східній Європі так і рафіновано інтелігентській Центральній Європі. Характерно, що про Центральну Європу писали переважно ті, хто поширював нову ідентичність на Польщу, Чехословаччину та Угорщину. Тоді як про Центрально-Східну – ті, хто відводив важливе місце ще й Україні, Литві та Білорусі [2, с. 121].

Схожа логіка була притаманна частині українських діячів. Так, М. Горинь ще в першій половині 1960-х рр. активно обмірковував нову концепцію українсько-польських стосунків, яка полягала у посиленні співпраці й створенні альтернативи російському впливу. Замість озирання на історію попередніх взаємин, пропонувалося перспективне мислення, яке за умови співпраці України й Польщі передбачало їх провідну роль у Центрально-Східній Європі [21, с. 208].

Хоча, в силу специфіки режиму, контакти між опозицією в Східній Європі й Україні до кінця 1980-х рр. були спорадичними, вже тоді формувалося усвідомлення єдиного опозиційного простору. А. Міхнік бачив у ньому югослава Мілована Джиласа, поляків Чеслава Мілоша і Лешека Колакowsького, Яцека Куроня і Кароля Модзелевського, росіян Андрія Сахарова і Олександра Солженіцина, Андрія Амальріка і Владіміра Буковського, українців Василя Стуса і Вячеслава Чорновола, чехів Вацлава Гавела і Яна Паточку, угорців Яноша Кіша і Дьйордя Конрата [22, с. 404]. І, безперечно, цей список можна продовжити.

Тривалий час український опозиційний рух розвивався паралельно до східноєвропейського. Було відчуття спільної ходи, але не плеча. Лише в роки перебудови можливості для зближення стали сприятливими, а безпосередні контакти між діячами зросли. Прикладом цього стала участь А. Міхніка в роботі установчого з'їзду НРУ за перебудову [23, с. 36]. Загалом у 1989–1990 рр. значного поширення набув так званий «третій напрямок» польської східної політики, коли польські опозиціонери, які прийшли до влади, інтенсифікували відносини із представниками української опозиції. На думку Т. Снайдера, «українська опозиція була відкритішою для сприйняття ідей «Культури» та «Солідарності»... й охочіше бачила в Польщі приклад для наслідування» [20, с. 299]. Прикладом цього стали візити в Польщу українських діячів. Так, перебуваючи з 20 червня по 22 липня 1989 р. в Польщі, Б. Горинь мав зустрічі з Я. Куронем, З. Буяком, А. Міхніком, Б. Геремеком та іншими діячами, під час яких обговорювалися проблеми налагодження україно-польських відносин та поточної політичної боротьби [24, с. 400].

Антикомуністичні революції 1989 р. в країнах Східної Європи мали значний вплив на стратегію українських дисидентів під час перебудови. Зокрема, В. Чорновіл у 1990 р. проголосив курс на революційний характер змін у СРСР. У інтерв'ю газеті «Набат» (лютий 1990 р.) він говорив про кульгаючу на обидві ноги перебудову та руйнівний характер абалкінсько-рижковських реформ [25, с. 689]. «На порядку денному, – читаємо в одній із написаних ним листівок, – революція. Революція мирна й безкровна... яка характеризуватиметься докорінною зміною самих принципів політичного й економічного життя» [26, с. 664].

Загалом, у 1989–1991 рр. зацікавленість східноєвропейськими подіями в Україні зростає. Не лише «професійні» дисиденти мали змогу інтенсифікувати зв'язки, але й нове покоління молодих антикомуністичних активістів куди активніше творчо використовували досвід один одного, результатом чого став «карнавальний» характер революції 1989 р. П. Кені описав нову Центральну Європу, яка виникла завдяки листам молоді, подорожам до місць опору та вивченням мов одне одного. І українці, а точніше українці з західних областей, належали до неї разом із поляками, угорцями, чехами, словаками, литовцями й східними німцями [27, с. 13]. Утім, це вже тема іншого дослідження.

Одним із очевидних дорікань українському рухові стала його низька суспільна підтримка. Відсутність аналогів «угорському повстанню» 1956 р., «празькій весні» 1968 р. чи «польському серпню» 1980 р. є чималою проблемою. Але так само як не все пояснює географія, так і статистикою прикидатися не варто. Точку єднання варто шукати насамперед у цінностях, які поділялися по обидва боки державного кордону СРСР. По-перше – моральність, або «життя в правді». В. Гавел відзначав, що конфронтація «опозиційної сили» з чинною владою відбувається не в площині фактичної, інституціалізованої та чітко визначеної влади, а на рівні людської свідомості й сумління, на рівні екзистенційному [1, с. 44]. Для українських дисидентів це самозрозуміла категорія. Достатньо згадати, що більшість із них – в'язні-сумління. Кожен із них міг вийти на волю достроково, потоптавши власне сумління – написавши «покаянну» заяву, виказавши все про себе та інших людей, доносячи на ближнього. Але це факти поодинокі.

Іншою важливою категорією був бунт. «Спершу був бунт, – проголошував А. Міхнік, – який витікав із найглибших покладів сумління» [22, с. 404]. Ці ж чесноти поділяли українські шістдесятники. Євген Сверстюк назвав такі ознаки своїх однодумців: юний ідеалізм, шукання

правди і чесної позиції, «неприйняття, опір, протиставлення офіційній літературі і всьому апаратові будівничих казарми» [28, с. 25]. Важливу роль відіграло усвідомлення себе індивідуальностями й протиставлення колективним цінностям радянської доби. Дисиденти Східної Європи мислили антисистемно. Можливо саме тому чех М. Форман наважився на екранізацію роману К. Кізі «Пролітаючи над гніздом зозулі»? Ця антисистемність відчувалася в формуванні нового альтернативного простору: альтернативного суспільства в Польщі, незалежного полісу в Чехословаччині, антиполітичної політики в Угорщині, самвидаву в СРСР [22, с. 404].

Велике прагнення вирватися із системи мали й українці. Можливо найповніше ця антисистемність присутня в «Репортажі із заповідника Берії» (1967) Валентина Мороза. Тоталітарний період, на його думку, сформував «Царство жаху» й «Імперію гвинтиків», які зберігають свою силу завдяки великій інерції страху. Утім, нове покоління гвинтиків, виникаючи в системі і будучи продуктом традиції, а не страху, здатне звільнитися від почуття неповноцінності, й стати в опозицію до діючих догм. Попри метафорику, В. Мороз надто конкретний: цими «молодими гвинтиками» були шістдесятники [29, с. 48, 50].

Відтак, можна сформулювати ще одну спільну рису – антитоталітарність, яка в українському випадку досягалася не безпосередньо, а через вирішення національного питання. Відхід від колективного «Ми» до індивідуального «Я» з усією відвертістю прозвучав у творчості молодих поетів, і, найперше – Василя Симоненка, Івана Драча, Миколи Вінграновського та Ліни Костенко.

Водночас потрібно визнати, що український національний рух ніколи не досягав високого рівня східноєвропейських рухів: в Україні не виник широкий робітничий рух, слабким був вплив церкви та політичної імміграції, а місцевий партапарат майже не фрондував проти центру. Для країн Східної Європи не було властиве різке розмежування між офіційною інтелігенцією та дисидентами. Однак, в УРСР влада постійно дбала про ізоляцію дисидентів, намагаючись бодай у такий спосіб викоренити небажане суспільне явище. Безперечно, триваліший досвід перебування в СРСР давався взнаки.

Наведені аргументи засвідчують спорідненість домінуючих течій українського національного руху та опозиційних рухів Східної Європи. Розвиваючись у межах ревізйонізму й правозахисту, вони стали реакцією на комуністичні режими в своїх країнах. Формуючи схожий ідейно-ціннісний дискурс, вони, водночас мали різну логіку розвитку, форми та потенціал. Розглядаючи теперішні міждержавні відносини в регіоні, можна констатувати, що вони, багато в чому, стали продовженням лінії на зближення і подолання взаємної ворожнечі, започаткованої опозиційними діями у 1960–1980-х рр. Наявність спільного ворога, персоніфікованого комуністичними режимами, цього колективного «кіншого», стала однією з умов зміни власної ідентичності й конструювання нової – центрально-східноєвропейської, елементом котрої є український компонент.

Список використаних джерел

1. Гавел В. Сила безсилик / Пер. з чес. Тетяни Окопної. К.: Чеська бібліотека», 2016. 144 с. 2. Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, ПАІС, 2011. 304 с. 3. Зайцев Ю. Польська антикомуністична опозиція і рух опору в Україні: від порозуміння до координації дій // Україна–Польща: історія і сучасність. Київ, 2003. С. 17–50. 4. Генік М. Інтеграційні процеси Балто-Чорноморського регіону в політичних концепціях польської анти тоталітарної опозиції // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської конференції, 10–11 травня 2007 р. Львів, 2008. С. 268–274. 5. Тисменяну В. Поворот у політиці: Східна Європа від Сталіна до Гавела. К.: Мегатайт, 2003. 336 с.; Ротшильд Дж., Уїгфілд Н. Повернення до різноманітності: політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни. К.: Мегатайт, 2004. 384 с.; Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 464 с. 6. Вулф Л. Винайдення Східної Європи. Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва. К.: Критика, 2009. 592 с. 7. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с. 8. Ця книжка змінила усе моє життя. Розмова з Іваном Дзюбою // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. К.: Дух і літера, 2004. С. 91–152. 9. Неврлий М. Слов'янський контекст шістдесятництва // Сучасність. 2000. № 1 С. 100–107. 10. Дмитрук В. «Празька весна» і Україна // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2008. № 1–2. С. 7–37. 11. Коцюбинська М. Мої обрії: В 2 т. Т. 2. К.: Дух і літера, 2004. 386 с. 12. Мушинка М. Помер чи був замордований? (уринок зі спогадів) // Доброокий. Спогади про Івана Світличного. К.: Час, 1998. С. 334–336. 13. Мокрик Р. Україна 1968. URL: <https://zbruc.eu/node/82405>. 14. Бажан О. Суспільні настрої в Україні у ході чехословацької кризи 1968 року за донесеннями радянських спецслужб // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2008. № 1–2. С. 37–54. 15. Млинарж З. Мороз ударил из Кремля. М.: Республика, 1992. 288 с. 16. Фюре Ф. Минуте однієї ілюзії. Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті. К.: Дух і Літера, 2007. 810 с. 17. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. 276 с. 18. Декларация Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод // Українська Громадська Група сприяння виконання Гельсінських угод: В 4 т. Т. 2.: Документи і матеріали, 9

листопада 1976 – 2 липня 1977. Харків: Фоліо, С. 22–23. 19. Куронь Я. Поляки та українці: важкий діалог. К.: Дух і Літера, 2012. 264 с. 20. Т. Снайдер, Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999. К.: Дух і літера, 2012. 464 с. 21. У нас була велика місія. Розмова з Михайлом Горинем // Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. К.: Дух і літера, 2004. С. 185–234. 22. Міхнік А. У пошуках свободи. Есеї про історію та політику. К.: Дух і Літера, 2009. 554 с. 23. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. К., 2000. 496 с. 24. Горинь Б. Не тільки про себе: докум. роман-колаж: у 3 кн. Кн. 3 (1985–1990). К.: Пульсари, 2010. 920 с. 25. 3 інтерв'ю газеті «Набат» // Чорнівел В. Твори: у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / Упоряд. Валентина Чорнівел. К.: Смолоскип, 2009. С. 689–695. 26. Ми починаємо // Чорнівел В. Твори: у 10-ти т. Т. 6. Документи та матеріали (листопад 1985 – квітень 1990) / Упоряд. Валентина Чорнівел. К.: Смолоскип, 2009. С. 663–665. 27. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року. К.: Критика, 472 с. 28. Сверстюк Є. Блудні сини України. К.: Знання, 1993. 256 с. 29. Мороз В. Есеї, листи, документи. Мюнхен: Сучасність, 1975. 288 с.

References

1. Havel V. Syla bezsylykh [Power of the Impotent] / Per. z ches. Tetiany Okopnoi. K.: Cheska biblioteka», 2016. 144 s. 2. Chushak Kh. Nemaie vilnoi Polshchi bez vilnoi Ukrainy: Ukraina ta ukraintsi u politychnii dumtsi polskoi opozytzii (1976–1989) [There is no free Poland without free Ukraine: Ukraine and Ukrainians in the political thought of the Polish opposition (1976–1989)]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, PAIS, 2011. 304 s. 3. Zaitsev Yu. Polska antykomunistyczna opozycja i ruch oporu v Ukraini: vid porozuminnia do koordynatsii dii [Polish anti-communist opposition and movement of resistance in Ukraine: from understanding to coordination]. Ukraina – Polshcha: istoriia i suchasnist. Kyiv, 2003. S. 17–50. 4. Henyk M. Intehratsiini protsesy Balto-Chornomorskoho rehionu v politychnykh kontseptsiiakh polskoi anty totalitarnoi opozytzii [Integration Processes of the Baltic-Black Sea Region in the Political Concepts of the Polish Anti-Totalitarian Opposition]. Politychna nauka v Ukraini: stan i perspektyvy: materialy vseukrainskoi konferentsii, 10–11 travnia 2007 r. Lviv, 2008. S. 268–274. 5. Tysmenianu V. Povорот u politytsi: Skhidna Yevropa vid Stalina do Havela [Turn in politics: Eastern Europe from Stalin to Havel]. K.: Mehataip, 2003. 336 s.; Rotshyld Dzh., Uihfild N. Povernennia do riznomanitnosti: politychna istoriia Skhidno-Tsentralnoi Yevropy pislia Druhoi svitovoi viiny [Return to Diversity: The Political History of East Central Europe after the Second World War]. K.: Mehataip, 2004. 384 s.; Vandysh P. Tsina svobody. Istoriia Tsentralno-Skhidnoi Evropy vid serednovichchia do sohodennia [Price of freedom. History of Central and Eastern Europe from the Middle Ages to the present]. K.: Krytyka, 2004. 464 s. 6. Vulf L. Vynaidennia Skhidnoi Yevropy. Mapa tsyvilizatsii u svidomosti epokhy Prosvitnytstva [The invention of Eastern Europe. Map of civilization in the consciousness of the Enlightenment]. K.: Krytyka, 2009. 592 s. 7. Hnatiuk O. Proshchannia z imperiieiu. Ukrainski dyskussii pro identychnist [Farewell to the empire. Ukrainian Debate on Identity]. Kyiv: Krytyka, 2005. 528 s. 8. Tsia knyzhka zminyala use moie zhyttia. Rozmova z Ivanom Dziuboiu [This book has changed my whole life. Conversation with Ivan Dziuba]. Bunt pokolinnia: rozmovy z ukrainskymy intelektualamy zapysaly y prokomentuvaly Bohumila Berdykhovska ta Olia Hnatiuk [interv'iu iz Yevhenom Sverstiukom, Ivanom Dziuboiu, Mykhailynoiu Kotsiubynskoiu, Mykhailom Horynem, Mykoloiu Riabchukom] / Per. iz pol. K.: Duh i litera, 2004. S. 91–152. 9. Nevrlji M. Slovianskyi kontekst shistdesiatnytstva [Slavic Context of the Sixties]. Suchasnist. 2000. № 1 S. 100–107. 10. Dmytruk V. «Prazka vesna» i Ukraina [«Prague Spring» and Ukraine]. Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB. 2008. № 1–2. S. 7–37. 11. Kotsiubynska M. Moi obrii [My horizons]: V 2 t. T. 2. K.: Duh i litera, 2004. 386 s. 12. Mushynka M. Pomer chy buv zamordovanyi? (uryvok zi spohadiu) [Has died or was murdered? (excerpt from memoirs)]. Dobrokyi. Spohady pro Ivana Svitlychnoho. K.: Chas, 1998. S. 334–336. 13. Mokryk R. Ukraina 1968 [Ukraine 1968]. URL: <https://zbruc.eu/node/82405>. 14. Bazhan O. Suspilni nastroi v Ukraini u khodi chekhoslovatskoi kryzy 1968 roku za doneseniamy radianskykh spetssluzhb [Public mood in Ukraine during the Czechoslovak crisis in 1968 by Soviet secret police reports]. Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB. 2008. № 1–2. S. 37–54. 15. Mlynarzh Z. Moroz udaril iz Kremliia [Frost struck from the Kremlin]. M.: Respublika, 1992. 288 s. 16. Fiure F. Mynule odniiei iluzii. Narys pro komunistychnu ideiu u XX stolitti [The past of one illusion. An essay on the communist idea in the 20th century]. K.: Duh i Litera, 2007. 810 s. 17. Dziuba I. Internatsionalizm chy rusyfikatsiia? [Internationalism or Russification?]. K.: Vydavnychi dim «KM Academia», 1998. 276 s. 18. Deklaratsiia Ukrainskoi hromadskoi hrupy spryannia vykonanniu helsinskykh uhod [Declaration of the Ukrainian community to promote the implementation of the Helsinki Accords]. Ukrainska Hromadska Hruba spryannia vykonannia Helsinskykh uhod: V 4 t. T. 2.: Dokumenty i materialy, 9 lystopada 1976 – 2 lypnia 1977. Kharkiv: Folio, С. 22–23. 19. Kuron Ya. Poliaky ta ukraintsi: vazhkyi dialoh [Poles and Ukrainians: a difficult dialogue]. K.: Duh i Litera, 2012. 264 s. 20. T. Snaider, Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569–1999 [Transformation of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569–1999]. K.: Duh i litera, 2012. 464 s. 21. U nas bula velyka misiia. Rozmova z Mykhailom Horynem [We had a great mission. Conversation with Mychylo Goryn]. Bunt pokolinnia: rozmovy z ukrainskymy intelektualamy zapysaly y prokomentuvaly Bohumila Berdykhovska ta Olia Hnatiuk [interv'iu iz Yevhenom Sverstiukom, Ivanom Dziuboiu, Mykhailynoiu Kotsiubynskoiu, Mykhailom Horynem, Mykoloiu Riabchukom] / Per. iz pol. K.: Duh i litera, 2004. S. 185–234. 22. Mikhnik A. U poshukakh svobody. Esei pro istoriiu ta polityku [In search of freedom. Essays about history and politics]. K.: Duh i Litera, 2009. 554 s. 23. Try dni veresnia visimdesiat deviatoho. Materialy Ustanovchoho zizdu Narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu [Three days of September, eighty-

ninth. Materials of the Constituent Congress of the People's Movement of Ukraine for the restructuring]. K., 2000. 496 s. 24. Horyn B. Ne tilky pro sebe [Not only about himself]: dokum. roman-kolazh: u 3 kn. Kn. 3 (1985–1990). K.: Pulsary, 2010. 920 s. 25. Z interviu hazeti «Nabat» [From an interview with the newspaper «Nabat»]. Chornovil V. Tvory: u 10-ty t. T. 6. Dokumenty ta materialy (lystopad 1985 – kviten 1990) / Uporiad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2009. S. 689–695. 26. My pochynaiemo [We begin]. Chornovil V. Tvory: u 10-ty t. T. 6. Dokumenty ta materialy (lystopad 1985 – kviten 1990) / Uporiad. Valentyna Chornovil. K.: Smoloskyp, 2009. S. 663–665. 27. Keni P. Karnaval revoliutsii. Tsentralna Yevropa 1989 roku [Carnival of the Revolution. Central Europe 1989]. K.: Krytyka, 472 s. 28. Sverstiuk Ye. Bludni syny Ukrainy [Prodigal sons of Ukraine]. K.: Znannia, 1993. 256 s. 29. Moroz V. Esei, lysty, dokumenty [Esei, letters, documents]. Miunkhen: Suchasnist, 1975. 288 s.

Yaroslav Seko

UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN 1960S AND THE FIRST HALF OF 1980S IN THE CONTEXT OF OPPOSITION MOVEMENTS OF EASTERN EUROPE

This article is analysed the development of basic tendencies of Ukrainian national movement in 1960s and the first half of 1980s. The main attention is concentrated on relations of its ideology, organizational forms with the corresponding flows of opposition movements in eastern Europe, first of all in Poland and Czechoslovakia. There is importance of eastern Europe context for the evolution of tasks and strategy of Ukrainian national movement.

Key words: revisionism, opposition movement, Eastern Europe, six children, Helsinki movement.

УДК 327.5(477+470):355.32

Степан Прийдун

ПРОБЛЕМА РОЗПОДІЛУ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ СРСР У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1991–1997 РР.)

Автор аналізує проблему розподілу Чорноморського флоту СРСР у зовнішній політиці України як основну складову врегулювання відносин з РФ після здобуття незалежності. Саме розв'язання комплексу цих питань в поєднанні з реалізацією курсу на без'ядерний статус стали основним завданням української дипломатії після формального визнання суверенітету України в міжнародних відносинах. Російсько-українські суперечки довкола розподілу радянської спадщини, основну частину якої становив Чорноморський флот, ускладнювались взаємовиключними цілями зовнішньополітичних курсів Москви та Києва. Основним пріоритетом для РФ стало забезпечення монопольного лідерства на пострадянському просторі, тоді як Україна зосередилась на збереженні територіальної цілісності та суверенітету, максимально дистанціюючи від геополітичних проектів Москви, спрямованих на реінтеграцію СРСР.

Ключові слова: Україна, РФ, зовнішня політика, Чорноморський флот, міжнародні відносини.

Азовська криза, зумовлена черговим відкритим актом агресії РФ проти України, стала не лише новою фазою ескалації російсько-українського збройного конфлікту, й серйозним викликом для міжнародної спільноти і глобальної безпеки. Вперше в азово-чорноморському басейні було не лише нівельовано базові двосторонні міждержавні угоди України та РФ, але й поставлено під серйозний сумнів одну з ключових засад сучасної системи міжнародних відносин – свободу судноплавства.

Захоплення українських військових кораблів Росією 25 листопада 2018 р. стало апогеєм агресивної зовнішньої політики Кремля, спрямованої на ревізію основних принципів міжнародного устрою. Більше того, такі дії є продовженням курсу на мілітаризацію Північного Причорномор'я та забезпечення монопольного домінування РФ в цьому регіоні. Це, в свою чергу, стало можливим після незаконної анексії Кримського півострова та відсутності адекватної реакції міжнародної спільноти на цей виклик глобальній безпеці. Ключова роль у цих процесах належить Чорноморському флоту РФ, як основній структурі російської військової сили у регіоні та потужному чиннику зовнішньої політики Москви, який з 1991 р. відігравав важливу роль у забезпеченні домінування РФ. Серйозною перешкодою цьому курсу Росії стала позиція України, яка намагалась скласти конкуренцію російському лідерству на пострадянському просторі, зберігала суверенітет над Кримом і Севастополем, і претендувала на частину радянського флоту. В цьому контексті дослідження проблеми розподілу ЧФ у зовнішній політиці України є актуальним, оскільки дозволяє краще усвідомити загрозу посилення мілітаризації акваторії Азовського моря та Північного Причорномор'я.